

# Kommunism idag

”Kommunismen är nu död. Sovjetunionen och de flesta av de stater som följt modellen ... har kollapsat så totalt och efterlämnat ett landskap av materiell och moralisk ruin, att det nu måste stå klart att misslyckandet var inbyggt i projektet från början.” Så skrev den marxistiska historikern Eric Hobsbawm i sin självbiografi *Interesting Times*. Året var 2002.

Men hur död är kommunismen egentligen? Kan jag måne ännu vara kommunist, fastän jag var med på det partimöte som efter bästa förmåga begravde Finlands kommunistiska parti? Borde jag följa Vänsterförbundets riksdagsledamot Anna Kontulas exempel och tänka igenom vad kommunism som ideologi står för eller åtminstone borde stå för? Vad ska jag svara om någon vill kalla mig kommunist?

Det finns fortfarande tre sätt att närma sig frågan vad kommunism är: ett ideellt som utgår från principen ”av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov”; ett idéhistoriskt som tar fasta på Marx’ och Engels’ texter; och ett tredje som utgår från de idag existerande kommunistiska regimerna. Men också den av Hobsbawm dödförklarade kommunismen måste beaktas. Jag börjar med den och behandlar sedan de ”levande” sätten att se på kommunism. Jag försöker också belysa frågan hur kommunistiskt Finland är.

## *Dödförklarad kommunism*

Hobsbawm har förmodligen rätt när han hävdar att den kommunism som Sovjetunionen företrädde är så gott som död. Den är inte längre en vägledande ideologi för någon.

I och med oktoberrevolutionen tillskansade sig

Lenins bolsjeviker monopol på kommunism som ideologi och partibeteckning. För dem var det arbetarklassens uppgift – rentav bestämmelse – att under det kommunistiska partiets ledning överta den politiska makten och etablera ’proletariatets diktatur’, det vill säga socialisera storindustrin och jorden, införa central planering och garantera arbete för alla. På sikt var målet ett klasslöst samhälle i vilket ”hela produktionsprocessen är organiserad och alla är arbetare och kamrater”, som det sägs i *Kommunismens ABC* från 1919.

Det gick snett redan i ett tidigt skede. Bolsjevikerna var medvetna om att en socialistisk revolution i dåtidens Ryssland inte svarade mot Marx’ och Engels’ föreställningar, men man hoppades på nära förestående revolutioner i andra, mer industrialiserade länder. Då Sovjetunionen i stället blev omringat av fientliga makter återstod ”socialism i ett land” som den enda lösningen. Stalins regemente, med massiva fångarbetsläger och en hårdför exploatering av jordbrukarna, var en ny form av med tvång genomförd ’ursprunglig ackumulation’, motsvarande den som varit en förutsättning för kapitalismens genombrott. Så byggdes Sovjetunionens industripotential och militärmakt i ilfart.

Den period som föregick upplösningen av Sovjetunionen – den så kallade stagnationsperioden under Brezjnevs era – var enligt opinionsmätningar i dagens Ryssland den bästa tiden under 1900-talet. Den kännetecknades av stabilitet och utrikespolitiska framgångar. Sovjetmedborgarna hade ett arbete, en bostad, semester, hyfsade utbildningsmöjligheter och allmän hälsovård. Byråkratin var besvärlig, men många saker sköttes genom inofficiella bytesringar. Dessa så kallade *blat*-nätverk var en pervers

form av kommunism inom vilka deltagarna hjälpte varandra att fixa sådant som behövdes – ofta på bekostnad av resten av samhället. De medverkande var knappast Marx' förenade producenter, snarare deltagare i ett kollektivt snylt- och knytkalas.

Enligt Michael Lebowitz, pensionerad ekonomi-professor från Kanada, var sovjetsamhället uppdelat i dirigenter och dirigerade. Det rådde ett 'socialt kontrakt' som innebar att sovjetmedborgarna garanterades ett säkert arbete och en stigande levnadsstandard bara de lät sig styras av det kommunistiska partiet. I förhållande till kaoset och den höga dödligheten under 1990-talets 'chockterapi' framstår 'stagnationsperioden' nu som en välgångstid, men någon inspirationskälla för kommunister var den kanske aldrig – inte heller idag, med ett möjligt undantag för dagens ryska kommunistiska parti.

### *Ideell kommunism*

Principen "av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov" har rått under huvuddelen av mänsklighetens tillvaro, ibland kallad ursprunglig kommunism. Arbetsfördelningen inom gemenskapen byggde på ålder, kön och färdigheter och målet för verksamheten var gruppens bästa. Samma kommunistiska grundtanke gällde bland de första kristna och senare i några religiösa sekter och delar av klosterväsendet, till exempel franciskanerna. Luthers syn på arbetet påminner om kommunismens. Arbetet var en kallelse, viktigt som samhällsinsats och för att göra livet bättre för andra. Inom föreningslivet och den sociala, tredje sektorn fungerar samma motto. Familjen används som exempel av Anna Kontula för att belysa principen. Trygve Söderling ger exempel på 'vardagskommunism': "talko, allmansrätten och välfärdsstaten". En 'sann' kommunist försöker förverkliga principen, inte bara i det lilla och kortvariga, utan i allt större och varaktigare sammanhang.

Filosofen G. A. Cohen inleder sin bok *Varför inte socialism?* med hjälp av en kamratlig campingutflykt. Deltagarna bidrar på olika sätt enligt den fallenhet de har, men väntar sig inte speciella förmåner för det. Cohen letar fram andra exempel på gemenskaper som svarar mot den kommunistiska principen och pekar på idealets framgångar inom sjuk-

vård och utbildning. Men, konstaterar han, "varje försök att förverkliga det socialistiska idealet stöter på motstånd i form av befäst kapitalistisk makt och enskild mänsklig egoism". Han håller ändå fast vid målet att stegvis utvidga den demokratiska gemenskapen till hela ekonomin.

Michael A. Lebowitz' bok *Between Capitalism and Community* bygger på samma tanke. I motsats till Marx vill han skriva 'historien baklänges', det vill säga beskriva en utveckling utgående från målsättningen en allt större gemenskap. Finns det en väg som bryter med den kapitalistiska reproduktionen av privatkapital och lönearbete och i stället stärker ett alternativ som reproducerar samfällighet (*communality*)? Kapitalismen har visserligen visat sig ha en remarkabel förmåga att återhämta sig efter allvarliga kriser, men inom den finns det också beståndsdelar som möjliggör ett motstridigt återskapande (*contested reproduction*). Lebowitz tänker sig att dessa inneboende motstridigheter kan bära fram ett alternativt system som reproducerar sina egna premisser. "The crisis of the Earth System", jordsystemets kris, gör att lösningar tränger sig på som går emot kapitalets logik och samtidigt omdanar människorna från egocentriska konkurrenter till samverkande producenter. Samma tankegång framställer Tim Jackson, mindre teoretiskt och mer passionerat, i den lovprisade boken *Post Growth. Life after Capitalism*.

Den ideella kommunismen är etiskt tilltalande och fungerar också i olika sammanhang. Men att genomföra den i alla delar av samhället stöter på stora problem. Här några frågetecken: Är inte en marknadsekonomi nödvändig för att upprätthålla en tillräcklig effektivitet, och innebär inte det att konkurrensen på marknaden gör oss till nationalekonomins rationella nytto-maximerare? Värderar vi inte också vår positionering i förhållande till andra så högt att statusjakt och diskriminering blir naturliga följeslagare? Är inte benägenheten att göra allt för de egna barnen hinder för en kommunism som sträcker sig längre än familjen? Krävs det ett allt överskuggande hot för att ge upphov till en kommunistisk "vinterkrigsanda", som ju tidvis har utmärkt till exempel Kuba? Är planeten Jordens ekologiska systemkris ett sådant hot?

'Lyxkommunism' är den enda kommunismen,

deklarerar anhängarna till en ny rörelse. Målet är att ge människan glädje och en meningsfull tillvaro bortom lönearbetets ekorrhjul. Vi kan dela det gemensamma överflöd som den avancerade teknologin, 'helautomatiseringen', möjliggör. Lyxkommunismens teoretiker vänder sig mot den konsumtions- och tillväxtkritik som framförts inom den ekologiskt medvetna vänstern. De som håller på lyxkommunism håller fast vid framstegstron och fantiserar om en alternativ framtid.

En avgörande fråga för utvecklingens riktning är hur långt man kan minska varufieringen av arbetskraften. Det har delvis lyckats i de nordiska modellerna, men bakslag har skett i och med nyliberala arbetsmarknadsreformer och framväxten av plattformsekonomin. Ett lyckat genomförande av en basinkomst skulle innebära att utrymmet för självvalda verksamheter och självstyrda kooperativ skulle växa. En social dividend, utdelad till alla, i kombination med en delaktighetsinkomst – en inkomst för samhällsnyttig verksamhet inom den tredje sektorn – kunde leda i riktning mot ideell kommunism.

### *Marx' kommunism*

Marx och Engels såg borgerlig privategendom som grunden för klassuppdelningen. Den borde upphävas så att all egendom antingen är samhällelig eller personlig. Under kommunismen skulle allas grundbehov vara tryggade så att ingen längre skulle vara beroende av privategendom. Den var därmed "positivt upphävd". Konfiskeringar var nödvändiga under det socialistiska övergångsstadiet, vilket innebar ett "negativt upphävande", som påminde om den expropriering av de små producenternas verksamhetsförutsättningar som storkapitalet höll på att genomföra.

Marx' 'sanna' kommunism byggde på tanken att den bara kunde förverkligas tack vare den utveckling av produktivkrafterna som kapitalismen möjliggjorde. Genom bättre planmässighet kunde arbetstiden förkortas och den 'disponibla tiden' utvidgas. Människans sanna rikedom var disponibel fri tid, med vars hjälp hon kunde utveckla sina förmågor mångsidigt. Det kommunistiska samhället kännetecknas av att det arbete som är bestämt av nödtvång – 'nödvändighetens rike' – minskas och

ger utrymme för fritt vald verksamhet – 'frihetens rike'. I *Kapitalets* tredje band finns denna välkända beskrivning:

Inom detta område [nödvändighetens rike] kan friheten bara bestå i att den samhällliga människan, de förenade producenterna, rationellt reglerar denna sin ämnesomsättning med naturen, bringar den under sin gemensamma kontroll i stället för att behärskas av den som en blind makt; *fullbordar den med minsta möjliga kraftansträngning och under de betingelser som för den mänskliga naturen är mest värdiga och adekvata. Men det förblir alltid nödvändighetens rike. Bortom detta börjar den mänskliga kraftutveckling som är sitt eget ändamål, frihetens sanna rike, som emellertid bara kan blomstra med detta nödvändighetens rike som sin grundval. Att förkorta arbetsdagen är grundbetingelsen.*

Marx' kommunism är knuten till hans analys av kapitalismen och klasskampen mellan kapital och arbete. Det är genom arbetarklassens maktövertagande och etablering av en socialistisk ekonomi som kommunism kan förverkligas. Kopplingen av kommunism till arbetarklassen svarar emellertid dåligt mot vår tids politiska realiteter. Kan de som är beroende av sitt lönearbete för sin utkomst och sin identitet verkligen vara de som går in för att reducera och rentav upphäva lönearbetet? I välbärgade länder, i vilka merparten av arbetarna ingår i masskonsumtionssamhället, är intresset för revolutionära program litet, rentav avvisande. En "sann" kommunist har svårt att nå förståelse bland massan av lönearbetare. Denne är en "bramin" i förhållande till "shudras" (kroppsarbetarkasten), vilket kan förklara Thomas Pikettys analys av hur röstningsstödet för vänsterpartier förändrats över tiden. De högutbildade röstar i proportion betydligt mera på vänsterpartier än de lågutbildade.

### *Reell kommunism*

När det kinesiska kommunistpartiet firade sitt hundraårsjubileum avslutade Xi Jinping sitt tal med att proklamera att "vi kommer att nå målet att bygga ett i alla avseenden stort modernt socialistiskt land". Om 1900-talets världspolitik präglades av den kommunistiska Sovjetunionen, har rollen under

2000-talet övertagits av det kommunistiska Kina. Ett epokgörande socialistiskt experiment har följts av ett ännu storskaligare.

I Väst utgick man länge ifrån att anammandet av kapitalistiska metoder och öppningen av ekonomin mot omvärlden skulle leda till att Kina avstod från sina kommunistiska målsättningar. De kinesiska kommunisterna har emellertid inte övergett tankarna på att vidareföra det socialistiska projektet. Man har upprepade gånger understrukt att man tänker följa Marx' tankegångar och bygga upp en socialism som har kinesiska kännetecken. Man strävar också till att förändra den av USA dominerade ekonomiska världsordningen. Ett nytt ideologiskt krig har därmed inletts.

Kommunistiska regimer lever också kvar i Vietnam, Laos och Kuba. Vietnam säger sig vara en socialistisk marknadsekonomi och landets 'inklusive ekonomiska tillväxt' får lovord av både Världsbanken och Valutafonden. Laos har satt socialism som sitt mål, men har med hänvisning till landets fattigdom beskrivit sig som statskapitalistiskt. Landet har valt samma utvecklingsstrategi som Vietnam.

I internationell statistik framstår Kuba som det land som har det lägsta ekologiska fotavtrycket i förhållande till sin mänskliga utvecklingsnivå, mätt med UNDP:s Human Development Index (HDI). Kuba har det högsta HDI-värdet av de 16 karibiska länderna. Kuba har också utmärkt sig för sin radikala internationalism i och med att landet stött revolutionära rörelser och regimer i Latinamerika och Afrika. Arvet efter den trikontinentala konferens som 1966 sammanförde revolutionära rörelser i tredje världen, förvaltas fortfarande i Havanna.

Nordkorea anses av många vara en kommunistisk regim, men är en ärftlig diktatur som hyllar den nationalistiska och isolationistiska *juche*-idé som har ersatt marxismen-leninismen som statsideologi. Nordkoreas regim är en av de mest förtryckande i världen. Den mänskliga utvecklingsnivån (enligt HDI) mäts inte för Nordkorea, men uppskattas vara 'låg' – under 550 – medan Sydkoreas är 'mycket hög' – över 900.

Kommunister har länge haft ett avgörande regeringsinflytande i de indiska delstaterna Kerala, Västra Bengalen och Tripura. De har åstadkommit radikala reformer som blivit bestående och märkbart

förbättrat den mänskliga utvecklingen. Kommunister fick också en ledande roll efter den demokratiska revolutionen i Nepal 2006.

### *Hur mycket kommunist?*

I artikeln "Marx framtidsvision i dagens Norden", publicerad under det tidiga 1980-talet, kunde jag skriva:

De materiella förutsättningarna för en tämligen direkt övergång till kommunismen i Marx' mening föreligger i de nordiska länderna. Det är möjligt att rationellt organisera den samhälleliga produktionen så, att varje medborgare tillförsäkras en inkomst och en social trygghet som är ansevärd, samtidigt som den nödvändiga arbetstiden avsevärt reduceras. Tack vare en förkortning av den nödvändiga arbetstiden kan medborgarna ägna huvuddelen av sitt liv åt aktiviteter som är helt självvalda och självstyrda.

Jag såg de nordiska länderna stå närmare det kommunistiska idealet än någon av de länder som då styrdes av kommunister. Jag hade läst fragment i vilka Marx uttalade sig om vad kommunism betydde, men jag skiljde mig från Marx genom att föreställa mig en gradvis övergång utan vare sig arbetarklassens diktatur eller en socialistisk mellanfas. Det var nog André Gorz politiska ekologi som hade inspirerat mig mera.

Sedan 1990-talet talar jag hellre om 'den tredje vänstern', 'medborgarinkomst/basinkomst', 'avväxt/*degrowth*', 'postfordism' och 'postkapitalism' än kommunism. Kommunism har jag sett som en variant av den socialistiska 'andra vänstern'. Den tredje vänstern är mer ekologisk, feministisk och rödgrönt planetaristisk än de traditionella socialdemokratiska och kommunistiska partierna. Den liberala 'första vänsterns' republikanska medborgarideal är fortfarande en viktig del av vänstern. 'Sann' kommunism uppnåddes aldrig av den andra vänstern. Man kan därför ställa frågan om inte den tredje vänstern när allt kommer omkring är mer kommunistisk än den andra. Jag skulle göra det om inte 'kommunism' används för att beteckna kommunistiska enpartistater, som inte har förverkligat kommunism ens i så hög grad som till exempel Finland.

Hur kommunistiskt är Finland? I fråga om frihet, jämlikhet, demokrati och trygghet befinner sig Finland i världstoppen. För fjärde året i rad rankades Finland som världens lyckligaste land. Vi har en fungerande välfärdsstat och ett välfärdssamhälle med en hög grad av samförstånd mellan de centrala intresseorganisationerna. Den kommunistiska principen gäller till stor del inom utbildningen och hälsovården. Boris Kagarlitskij, chef för Institutet för globaliseringsstudier i Moskva, beskriver den 'kaliforniska modellen' som en gigantisk supermarknad, medan den finska modellen liknas vid ett omfattande bibliotek. "I det första fallet handlar allting om köp av produkter; i det senare om tillgång till kunskap, information och socialt nödvändiga tjänster." Mumindalen mot Disneyland.

Några historiska påminnelser kan platsa här. Redan före första världskriget hade Finland ett revolutionärt socialdemokratiskt parti med över 100 000 medlemmar, vilket var det relativt sett största socia-

listiska partiet i världen. Oskari Tokoi blev världens första socialdemokratiska regeringschef (viceordförande i senatens ekonomidepartement) redan 1917. Genom bland annat Santeri Alkios republikanska idealism blev det andra masspartiet Agrarförbundet en demokratisk och socialliberal kraft, som präglade den finska politiken under hela självständighetstiden. Tack vare vänstern och centern behöll Finland sitt styrelseskick under mellankrigstidens fascistiska frammarsch, och också trots de två förlusterna under det andra världskriget.

Sanna Marins fempartiregering representerar arvtagarna till den finska modellens skapare. De fem partierna exemplifierar den första och andra, såväl som den tredje vänstern. Kommer något annat land så nära det kommunistiska idealet?

JAN OTTO ANDERSSON

Åbo, 14.7.2021

## Litteratur

- Andersson, Jan Otto: "Marx' framtidsvision i dagens Norden". Ingår i Lars Vikström (red.) *Marx i Sverige*, Arbetarkultur, 1983
- Andersson, Jan Otto: "Finland – Twelve Points!" *Research on Finnish Society*, Vol 1, s. 59–69, 2008
- Blanc, Eric: *Revolutionary Social Democracy. Working-Class Politics Across the Russian Empire (1882–1917)*, Brill, 2021
- Bukharin, N. & Preobrasjenskij, E.: *The ABC of Communism* (översatt av P. Lavin 1921)
- Cohen, G. A.: *Varför inte socialism?* Daidalos, 2013
- Gorz, André: *Adieux au prolétariat: Au-delà du socialisme*. Seuil, 1981 (*Farväl till proletarietet: bortom socialismen*. Bokomotiv, 1982)
- Haglund, Mia: "Lyx åt massorna", *Ny Tid* 6–7, 2021
- Hobsbawm, Eric: *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, Allen Lane 2002 (s. 127)
- Jackson, Tim: *Post Growth. Life after Capitalism*, Polity Press 2021
- Kagarlitsky, Boris: *The Revolt of the Middle Class*. Cultural Revolution, 2006
- Kontula, Anna: <https://annakontula.fi/2019/10/08/mita-on-kommunismi/> (se också intervjun i *Kansan Uutiset*: "Anna Kontula on kommunisti ja nyt hän kertoo,
- miksi termiä ei pidä välttää – 'Itse olen valinnut tämän strategian'")
- Lebowitz, Michael A.: *The Contradictions of Real Socialism. The Conductor and the Conducted*, Monthly Review Press, 2012
- Lebowitz, Michael A.: *Between Capitalism and Community*. Monthly Review Press, 2020
- Piketty, Thomas: *Capital and Ideology*, Harvard University Press, 2020
- Söderling, Trygve: "Kulturdebatt: Vardagens kommunism är praktisk, populär och effektiv" (<https://www.hbl.fi/artikel/vardagens-kommunism-ar-praktisk-popular-och-effektiv/>). *Hufvudstadsbladet* 1.5.2021
- Tosel, André: *Kommunismus*. Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, Band 7/II, Argument, 2010
- World Happiness Report 2021 (<https://worldhappiness.report/ed/2021/>)
- van der Veen, Robert & Van Parijs, Philippe: A Capitalist Road to Communism. *Theory and Society*, 15(5), 1986
- ♦ Se också Valter Sandells anmälan av Marcello Taris bok *There is no unhappy revolution* på s. 333 i detta nummer.